

אתר דעת - מכללת הרצוג

ד"ר משה בר

על משנתם החינוכית של חז"ל

אין בידינו משנה חינוכית עיונית סדורה של חז"ל. אני מטעים את המלה עיונית. ישנה בידינו מסכת אבות ומסכת דרך-ארץ, שהיא מציעה אורחות חיים במרכז פחות או יותר. אולם דבריהם בהלכה ובאגדה, ואין צריך לומר במעשיהם ובאורחות חייהם של חז"ל, משתקף בהם עולם מלא של ערכים חינוכיים ודתיים בעלי מגמה מסוימת שניתנת, לפי מיעוט הבנתי, להגדרה. ואני מסתכן, כאמור, ומגדיר את המטרה החינוכית של חז"ל – ועליה בלבד ברצוני לדון כאן – להיות "קדושים" ולקדש שם-שמים. ניסחתי את מטרתם החינוכית בלשונם של הקדמונים, ולכן הקפתי את התיבה "קדושים" במרכאות. כי שעה שאנו משתמשים במושג כגון קדוש או קדושה לרוב אין שני בני אדם מתכוונים לאותו דבר. כדי להימלט מן הדילמה הסימאנטית הזאת הכנסתי את התיבה קדושים במרכאות. תוכנה יתפרש להלן בהתאם למקורות. לא פחות פרובלימטי הוא מובנו המדויק של המונח לקדש שם-שמים. המושג קידוש שם-שמים הוא מושג רחב מאוד, שמקפל בתוכו דרגות הרבה של זיקה נפשית בין הנברא לבוראו עד לדרגת הקרבת החיים למען הבורא ותורתו. בהרצאה זו ידובר

עה

אתר דעת - מכללת הרצוג

על קידוש שם-שמים במובן הרבה יותר פרוזאי. לא כעל עניין של אקט חד-פעמי של הקרבת החיים למען הבורא, אלא כעניין שיש לחיות אותו במסגרת החיים היום-יומיים. הווה אומר: קידוש ה' בניגוד לחילול השם במובן של אורח חיים, שבמרכזו האלוקים. העדה היהודית המתפללת מכריזה פעמיים ביום: "נקדש את שמך בעולם". בכך היא מנסה להתרומם לשמי מרום ולהידמות לברואי מעלה. תוכנה של תפילה זו הוא בעיני תמציתה של תורת חז"ל בתחום החינוכי-הדתי. בסיפרא על הפסוק: "וידבר ה' אל משה לאמור, דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם קדושים תהיו", אומר התנא: "מלמד שהפרשה נאמרה בהקהל". והוא שואל: "ומפני מה נאמרה בהקהל? מפני שרוב גופי התורה תלויים בה".

לביטוי "גופי תורה" במשנתם של התנאים יש יותר ממובן אחד. אולם בהקשר זה נתכוון התנא, כפי הנראה, לא רק לעיקרי תורה, אלא גם למספר רב של מצוות. שכן הרבה מאד מצוות נפרטו. לפרטיותן בפרשת קדושים. וכבר העיר על כך ר' שמעון בר יוחאי, שאמר: "ג' פרשיות הכתיב לנו משה רבינו בתורה וכל אחת ואחת מהן יש בה משישים שישים מצוות. ואלו הן: פרשת פסחים (כלומר שמות פרק יב), ופרשת נזיקין (שמות כא ואילך) ופרשת קדושים. ר' לוי בשם ר' שילא דכפר תמרתא אמר משבעים שבעים..." (ויקרא רבה, פרשה כד, סימן ה').

אמנם לפי מניינו של בעל ספר החינוך יש בפרשת קדושים רק חמישים ואחת מצוות, מהן שלוש עשרה מצוות עשה ושלושים ושמונה מצוות לא תעשה. והעיקר, לפי בעל ספר החינוך תמצאו שישנן פרשיות בתורה שכוללות מספר רב יותר של מצוות מאשר פרשת קדושים. למשל, בפרשת אמור הוא מונה שישים ותשע מצוות. ואם תענינו אצלו

אתר דעת - מכללת הרצוג

תמצאו פרשיות שכוללות מספר מצוות רב יותר מפרשת אמור. לכן עלינו להבין דברי התנא על "גופי תורה" שהם מכוונים. לא למספר המצוות בלבד אלא גם למצוות חשובות מאד שכוללות בפרשת קדושים. וכבר נטל ר' עקיבא חצי פסוק מפרשתנו, "ואהבת לרעך כמוך" וקבעו לכלל גדול בתורה. ור' לוי אמר, שפרשה זו נאמרה בהקהל: "מפני שעשרת הדברות כלולין בתורה..." (ויקרא רבה, פרשה כד, סימן ה'). והעמיק בכיוון זה ר' דוד צבי הופמן בפירושו לספר ויקרא. הוא מצא שפרשת קדושים מורכבת מיחידות עשירות, מה שהוא מכנה עשרת הדברות. ואם תעינו ב"דברות" אלה תמצאו שעניינם ויסות החיים החברתיים: הציבוריים. מגמתן של חלק גדול של המצוות בפרשה זו תעודתם להעמיד חברה למופת. וכאן הגענו לנקודה שעלינו לבדוק אחר המובן של המושג קדושים בלשונם של קדמונינו. בסיפרא, בהמשך לדברים שהבאנו למעלה, דורש התנא: "קדושים תהיו (ויקרא יט, ב) — פרושים תהיו. קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלהיכם. לומר: אם מקדישים אתם עצמכם מעלה אני עליכם כאילו קידשתם אותי. ואם אין אתם מקדישים עצמכם מעלה אני עליכם כאילו לא קידשתם אותי..."

נשאלת השאלה: מה זה פרושים תהיו? הרמב"ן, בפירושו לפסוק זה אומר: "...ולפי דעתי אין הפרישות הזו לפרוש מן העריות כדברי הרב (= רש"י ז"ל). אבל הפרישות היא המוזכרת בכל מקום בתלמוד שבעליה נקראים פרושים. והעניין כי התורה הזהירה בעריות ובמאכלות אסורים והתירה הביאה איש באשתו, ואכילת הבשר והיין. אם כן ימצא בעל התאווה מקום להיות שטוף בזימת אשתו או נשיו הרבות ולהיות כסובאי יין וכזוללי בשר למו, וידבר כרצונו בכל הנבלות שלא הוזכר איסור זה בתורה והנה

אתר דעת - מכללת הרצוג

יהיה נבל ברשות התורה. לפיכך בא הכתוב אחרי שפירט את האיסורים שאסר אותם לגמרי וציווה בדבר כללי שנהיה פרושים מן המותרות... שנהיה נקיים וטהורים ופרושים מהמון בני אדם שהם מלכלכים עצמם במותרות ובכיעורים. יוצא איפוא, שהתביעה להיות קדושים, היא פרישות מן המותרות, כלומר: עלינו להסתפק במועט בכל. הנוגע לצרכים החומריים, והעיקר: לדעתו של הרמב"ן אין בשמירת המצוות בלבד משום ערובה לאורח חיים דתי. למופת, שכן יכול אדם לשמור את התורה על ציוויה ואיסוריה ולהיות נבל. אין ספק שהרמב"ן פירש מה שפירש מתוך הסתכלות בחיים ולא מתוך עיון טכסטואלי בלבד. וכך הגענו לענין השני, שכרוך בקשר הדוק עם דברינו עד עכשיו. לענין קידוש שם-שמים.

מן הקטע הבא נשמע דבר מה על מושג זה כפי שהגדרנו אותו כבר בפתיחת דברינו. הגמרא שואלת: "היכי דמי חילול השם?" היא משיבה תשובות שונות. נביא את דבריו של אביו בלבד. אביו אמר: "כדתניא 'ואהבת את ה' אלהיך' (דברים ו', ה) שיהא שם שמים מתאהב על ידך. שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות. בשוק בריות מה אומרות עליו? אשרי פלוני שלמד תורה אשרי אביו שלימדו תורה. אוי להם לבריות שלא למדו תורה. פלוני שלמד תורה ראו כמה נאים דרכיו כמה מתוקנים מעשיו. עליו הכתוב אומר: 'ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר' (ישעיה מט ג). אבל מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ואין משאו ומתנו באמונה ואין דיבורו בנחת עם הבריות מה הבריות אומרות עליו? אוי לו לפלוני שלמד תורה מה מקולקליו מעשיו וכמה מכוערין דרכיו ועליו הכתוב אומר (יחזקאל לו, כ): 'ויבא אל הגויים אשר באו שם ויחללו את שם קדשי באמר להם

אתר דעת - מכללת הרצוג

עם ה' אלה ומאמצו יצאו" (יומא פ"א, והאזה) אליהו רבא מהדורת רמא"ש עמ' 140).

זהו קטע מאלף ביותר. נשים לב לפרט החשוב ביותר בדבריו של האמורא. המושג קידוש השם איננו מופיע כאן. רק היפוכו חילול השם. מניעת חילול השם הוא כאן קידוש השם. במובן זה יש כאן מקור חשוב ממשנתם של חז"ל שממנו אנו לומדים כיצד לנהוג בחיינו היום-יומיים באופן כזה שנמנע חילול השם. לא העיסוק הבלעדי בתלמוד תורה מבטיח מניעת חילול השם, והנהגת אורח חיים דתי למופת. האדם מישראל חייב לקדש את שם שמים במסגרת החיים הציבוריים. ברוח זו כבר אמר ר' הונא: "כל העוסק בתורה בלבד דומה כמי שאין לו אלוהים" (עבודה זרה, נ"ב). (דברים כיוצא באלו נמצא לרוב בספרות חז"ל (ר' לדוגמא ברכות כ, א). האדם מישראל המתרחק מן המותרות ומן הכיעור והמהלך עם הציבור באמונה הוא חייבים דתיים לדוגמא, הוא המקדש שם שמים. אורח חיים זה הופך את עדת ישראל לעדה קדושה. נקרא:אנא את דברי התנחומא: "ה' ה' ה' ה' קדושים תהיו; משל למה הדבר דומה? למלך שקידש אשה. אמר לה הואיל ונתקדשת לשמי אני מלך ואת מלכה. כשם שהוא כבודי כך הוא כבודך. למה שאת אשתי. כך אמר הקב"ה למשה: "לך אל העם וקדשתם קידשם הקב"ה ואמר להם לישראל: אתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות יט, יא). למה? כי קדוש אני ה'. אף אתם תהיו קדושים כשם שקידשתי אתכם לשמי שנאמר: דבר אל כל עדת בני ישראל ואמרת להם קדושים תהיו כי קדש אני ה'". אמר להם הקב"ה: זכיתם אתם נקראים עדת קדושים לא זכיתם אתם נקראים עדת רעה שנאמר (במדבר יג, כז) "עד מתי לעדה הרעה הזאת". ולואי שנזכה.